

TEMES

Ideologia i identitat nacional a la Revolució Catalana de 1640

Antoni Simon i Tarrés

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

Entorn del 1500, l'espai que ara anomenem Europa, era integrat per unes cinc-centes unitats polítiques agrupades en unes dues-centes entitats de caràcter estatal, moltes de les quals, però, tenien alguns territoris comuns i un bon nombre de governs semiautònoms. Aquests incipients estats moderns tenien també unes formes polítiques ben diverses, les quals anaven des de les ciutats estat italianes fins a les grans monarquies compostes, com la Hispànica, passant per imperis, federacions, repúbliques o monarquies electives. En els segles que precedeixen la industrialització i les revolucions liberals burgeses, el procés de construcció de l'estat modern portarà a transformar aquests «*estats segmentats*» en «*estats consolidats*» (Tilly, 1994). És a dir, es produiran unes accions encaminades a cercar una estructura estatal més unitària, concebuda en termes d'uniformitat religiosa, legislativa, fiscal, monetària i cultural.

Aquest procés de concentració política es va caracteritzar, com és sabut, per una intensa conflictivitat bèl·lica i per fortes rèpliques revolucionàries que no solament s'oposaren a les tendències d'homogeneïtzació dels poders centrals dels incipients estats moderns, sinó que també van plantejar noves exigències d'autonomia política o, fins i tot, d'independència.

A l'hora d'analitzar els processos revolucionaris que aspiraven a una transferència per la força del poder estatal en benefici d'una comunitat política determinada, cal tenir en compte, evidentment, els factors de tipus politicomilitar, juridicoinstitucional, fiscals i econòmics, però també els de naturalesa ideologicocultural. I, en aquest sentit, cal no oblidar que un desencadenant clau d'aquestes situacions revolucionàries es dona quan els governs centrals d'aquests estats moderns van plantejar exigències que amenaçaven les identitats col·lectives protonacionals de les comunitats polítiques o violaven drets o privilegis incorporats a aquestes identitats fonamentades, precisament, en referents institucionals, històrics i culturals.

Revolucions, ideologia i identitats nacionals. Definicions conceptuals i debat historiogràfic

El tema de la ideologia de les revolucions i rebel·lions de l'Europa preindustrial, anteriors a la Revolució Francesa del 1789, només ha estat abordat de manera molt recent per part de la historiografia. Fa poc més de trenta anys, Christopher Hill (1965) demostrà la importància decisiva que va tenir el ferment intel·lectual en el naixement de la Revolució anglesa sicientista, en afirmar que una revolució no podia sorgir sense idees. Segons ell, per estar disposada a matar o a deixar-se matar, la majoria de la gent necessita creure intensament en un ideal. Més recentment, Rosario Villari (1987, 51-77) ha destacat com la circulació d'idees i d'experiències en els moviments revolucionaris del segle XVII es convertí en un element fonamental per a la formació política i ideològica dels mateixos protagonistes, ja que els serví perquè fossin conscients de l'essència i la naturalesa de les crisis provocades, tant pel que fa a les relacions internacionals com a l'estructura interna de l'estat modern, sense que això afectés l'autonomia de llurs programes i aspiracions revolucionàries.

En estudiar els antecedents de la Revolució Catalana de 1640, J. H. Elliott (1966, 525-26) va menystenir segurament aquest aspecte i va atorgar una major atenció als factors de tipus econòmic, social i politicoinstitucional que no pas als fonaments ideològics i intel·lectuals, raó per la qual va interpretar els fets de 1640 com un moviment de caràcter i d'idees «medievals»: «*Com altres insurreccions dels segles XVI i XVII, tindria així l'aspecte d'una típica revolta de l'ordre antic... una revolta 'medieval' contra*

la monarquia de nou encuny [...] Una revolta organitzada per Estats, que es justificaven ells mateixos per l'ús dels arguments contractuals convencionals basats en els precedents històrics, tenia naturalment, un aire esborradis, anacrònic en les circumstàncies dels segles XVI i XVII.»

En general, la historiografia ha interpretat la Revolució Catalana de 1640 des d'una clau de lectura nacionalista i ha situat els fets en la temàtica de les relacions i l'articulació politicoconstitucional entre Catalunya com a entitat nacional i l'Estat espanyol nascut en els temps moderns. Cal destacar que aquesta perspectiva no tan sols ha estat assumida pels historiadors romàntics catalans —que, d'ençà del segle XIX, van mitificar l'aixecament de 1640 com a paradigma històric de la lluita d'una nació, dotada d'unes institucions portadores d'uns valors de llibertat i fins i tot de democràcia, contra l'imperialisme castellà dels temps moderns, de caràcter totalitari centralista— sinó també per part d'historiadors que ideològicament i metodològicament són molt allunyats d'aquesta explicació tradicional. Així, J. H. Elliott (1966) va interpretar que, durant la crisi de 1640, el descontentament al règim d'Olivares s'aglutinà políticament, tant a Catalunya com a Portugal, en la idea d'una comunitat nacional que defensava la seva entitat històrica i jurídica davant les pretensions i els actes agressius del govern de Madrid, per bé que, pel mateix Elliott (1993), en aquella societat europea de «monarquies compostes» les lleialtats no eren úniques sinó compartides: a la ciutat, a la pàtria catalana i al rei. També, en la classificació que Robert Foster i Jack P. Greene (1975, 22) van establir de les rebel·lions i revolucions de l'Europa moderna, la Revolució Catalana era enquadrada en la categoria de les revoltes nacionals amb el potencial de transformar-se en revolucions. I Ricardo García Cárcel (1985, 1, 137) ha afirmat que, per damunt de les contradiccions de les diferents classes i grups socials, va existir un consentiment que alimentà la consciència nacional: el de la necessitat de plantar cara a l'enemic representat per Madrid, que va ser l'aglutinant del patriotisme social defensiu i que va constituir la primera formulació del nacionalisme reivindicatiu català. D'altra banda, Eva Serra (1991, VIII), des de posicionaments ideològics i historiogràfics força diferents, ha reivindicat també la dimensió política nacional de la ruptura amb la Monarquia Hispànica i ha comparat la capacitat de cohesió política de la convocatòria dels Braços Generals de setembre de 1640 amb la dels Estats Generals de les Províncies Unides de 1576.

No obstant això, un sector important de la historiografia recent que s'ha ocupat de fixar l'estatus històric de la nació i dels nacionalismes, ha considerat aquests fenòmens com a estrictament contemporanis. Aquesta és la posició d'Ernest Gellner (1988) i John Breully (1990), que presenten l'estat nació com a producte directe de la societat industrial; de Hans Kohn (1984), que interpreta que només pot parlar-se amb propietat de nacionalisme a partir del final del segle XVIII, amb l'aparició d'un procés cada cop més ràpid i ampli de transculturació, d'intercanvi econòmic i d'intensificació de les comunicacions; o d'Eric Hobsbawm (1990), que argumenta que, només a partir dels estats nació territorials que s'han format d'ençà de la Revolució Francesa, existeixen uns programes amb continguts polítics agrupadors i disciplinadors de col·lectivitats humanes. També J. M. Fradera (1992, 23), en un llibre recent sobre el nacionalisme i la cultura catalana dels anys posteriors a la revolució liberal, ha afirmat: *«resultaria molt difícil demostrar que en el segle XVIII hi havia a Catalunya alguna cosa comparable al sentit d'identificació col·lectiva que estem acostumats a constatar i a estudiar en els segles XIX i XX»*.

En general, tots aquests autors coincideixen a afirmar que la nació és una categoria inventada al servei dels afanys polítics i de poder dels nacionalismes, cosa que nega qualsevol continuïtat històrica amb el passat. Aquesta idea contemporània de nació ha tingut també els seus crítics. Autors com ara John Armstrong (1982) o Josep Llobera (1996) han investigat les arrels medievals de les nacions del món contemporani a partir de l'estudi de les identitats ètniques i culturals, i també dels mites, símbols, memòries col·lectives, noms compartits entre les comunitats del passat i les nacions actuals; han subratllat, en definitiva, que alguns processos que intervenen en la formació de les nacions contemporànies tenen una «historicitat». Per la seva part, A. D. Smith (1986) ha assenyalat que en períodes anteriors al món contemporani és perfectament possible trobar estructures polítiques amb identitats nacionals, estats en els quals s'ha pogut apreciar una estreta relació entre cohesió lingüística i ètnica i la seva força política i econòmica. Més lluny encara va Neil Maccormick (1982, 257), que ha defensat que existeixen testimonis suficients en la història de l'Escòcia de la baixa edat mitjana i de la moderna per poder parlar d'un nacionalisme que descriuria uns principis polítics que justifiquen *«formes de govern basades en les idees del fet diferencial nacional o dels drets de les nacions»*.

Per part nostra, creiem que, si bé els nacionalismes i l'estat nació occidental són, com a formes polítiques, fenòmens específics del món contemporani, les identitats nacionals al voltant de les quals van cristal·litzar no ho eren pas, o podien no ser-ho.

La formulació d'una frontera taxativa en la definició de les nacions i de les identitats col·lectives que es constitueixen entorn d'aquestes nacions ens sembla tan discutible com les interpretacions metafísiques d'aquells que defensen l'omniexistència de les nacions i els nacionalismes. Entenem que els senyals d'identitat política, econòmica, cultural que formen les consciències nacionals són realitats històriques, encara que sovint subjectes a la manipulació i a la mitificació, que han nascut de l'evolució d'una societat determinada i que poden enfortir-se, afeblir-se, desaparèixer o transformar-se.

Segons el nostre criteri, el procés de jerarquització interna de les societats europees de l'Antic Règim, fonamentat en les desigualtats econòmiques, en el privilegi i, en el cas hispànic, en la pertinença religiosa dels avantpassats, no fou incompatible amb un procés d'enfortiment del seu teixit intern, que va crear un vincle general homogeni basat en la pertinença a una comunitat política. A partir del Renaixement, apareix el que José Antonio Maravall (1972, 1, 483) ha denominat *la pàtria com a valor*. Els elogis i mitificacions sobre grups, ciutats i terres que ja existien en les edats antiga i medieval van adquirir, aleshores, un nou sentit. Segons Maravall:

«Ahora, eso subsiste, pero con la novedad de que el primer mérito, fundamento de todos los demás, es la propia existencia del grupo territorial al que se pertenece, su condición de comunidad propia, en cuanto puramente tal. Su ser es su valor y la exaltación de éste se muestra en la afirmación de su ser —digamos de paso, que ésto lleva a una proyección hacia el futuro, carácter esencial en la idea de nación.» I la concepció de pàtria com a valor determina una obligació política que maximitza el deure de la seva defensa i del sacrifici personal; un fenomen que s'universalitzarà socialment en el decurs dels temps moderns.

Certament poden existir altres tipus de patriotisme: un patriotisme «local» fonamentat en l'estima i afeció de l'individu a la seva contrada d'origen; un patriotisme «senyorial» derivat dels lligams de fidelitat entre senyors i vassalls; i també un «dinastisme» sustentat en la lleialtat al monarca o a la casa regnant a la qual estaven vinculats els habitants d'un determinat

país o territori; tot i que, en moments determinats, la seva incompatibilitat pot fer sorgir el que Xavier Torres (1994, 84-85) ha definit com un «*patriotisme d'oposició*», que enfronti, tal com passa a la Revolució de 1640, un patriotisme dinàstic amb un patriotisme vinculat a la comunitat política, catalana en aquest cas; tot i que és perfectament possible, en determinats moments, la superposició o convivència entre dos o més d'aquests patriotismes. Però el que volem remarcar és la projecció ascendent que agafa en els temps moderns el sentiment d'identitat col·lectiva vinculat a la «nació política». J. A. Maravall (1972, 1, 457) ha definit aquest procés com el desenvolupament d'un nou sentiment de comunitat política dins unes formacions polítiques protonacionals. Evidentment, la força, l'equilibri o el desequilibri que el valor «pàtria», vinculat a la comunitat política, adquireixi respecte al que representa la figura del «príncep», pot constituir una qüestió fonamental, encara que cal precisar que les circumstàncies de cada desenvolupament històric poden no fer incompatibles ambdós sentiments d'identificació.

Aquest «sentiment nacional» era diferent dels sentiments nacionals contemporanis, tant per la seva fonamentació com per la seva escala de referents i de valors. Xavier Torres (1994, 85) ha interpretat que el patriotisme català de 1640 estaria essencialment definit per la defensa dels privilegis i llibertats autòctons: *privilegis i constitucions*, com en deien al Principat, són, altrament la veritable «frontera», l'autèntic «territori, i marquen tant un espai polític propi com el perímetre d'una identitat col·lectiva», considerant que la llengua, la història, els mites o d'altres possibles focus identitaris només haurien desplegat el seu potencial «nacionalista» *a posteriori*. Per la nostra part, creiem que la incardinació entre aquests factors culturals, especialment històrics, i els de naturalesa jurídica i politicoinstitucional és tan gran que resulta molt difícil dissociar-los, tant pel que fa a la seva elaboració i el seu desenvolupament com pel que respecta al seu procés d'arrelament i difusió.

El desenvolupament d'un sentiment de copertinença, la pàtria convertida en patrimoni comú, i la dotació d'uns continguts polítics, econòmics i culturals a la idea de pàtria, fan dels segles moderns un període clau en la configuració d'unes identitats nacionals sense les quals moltes vegades no es poden entendre els nacionalismes del món contemporani, sense que això vulgui dir l'existència d'una simple continuïtat entre ambdós

fenòmens. Malgrat que un nombrós contingent d'historiadors del dret afirma que només apareix una «consciència nacional» en el moment politicojurídic en què el poble arrabassa al príncep la noció de sobirania i aquest es configura com a nació sobirana, nosaltres pensem que aquesta noció és el resultat d'un procés llarg i complex en el qual, als elements juridicopolítics, cal afegir-n'hi d'altres de caràcter sociocultural i mental. La idea de nació com a comunitat afectiva i sedimentada per una trajectòria històrica, no necessàriament contínua ni de bon tros uniforme, ha dut Francisco Bethencourt (1991) a distingir dos nivells de sentiment de copertinença: a) un nivell intuïtiu que oposa identitat i semblança a alteritat i diferència; i b) un nivell conscient, només present en determinades elits socials, que implica una organització de la memòria històrica i una valoració dels elements institucionals, jurídics, lingüístics, etc., integrats en aquest sentiment d'identitat que són divulgats, ampliat i manipulats especialment en moments de guerra o de ruptura política. Així es constitueix el que Benedict Anderson (1983) anomena *comunitats imaginàries*.

Per tant, som conscients de les dificultats, i també de la necessitat, de penetrar en la gestació de la idea de nació política i en els fenòmens ideològics i culturals paral·lels al seu desenvolupament, això sense caure en les exageracions de determinada historiografia d'arrel romàntica que ha defensat l'omniexistència de les nacions i els nacionalismes, o dels qui han postulat una «acumulació» lineal del pòsit nacional. Cal, doncs, aclarir els complexos precedents polítics, ideològics i literaris que envolten el desplegament d'una consciència «gairebé nacional» o «protonacional» en les diferents comunitats europees, estatals o no, des dels mateixos inicis de la modernitat. Perquè no es pot perdre de vista que el reforçament dels lligams entre poder polític i cultura és un dels trets més característics de l'època de formació dels estats moderns. Les relacions de força, de domini o d'integració entre centre i perifèria, entre governs centrals i poders locals i regionals, no solament es donaren en el terreny polític, institucional o fiscal, sinó també en l'àmbit cultural i ideològic, i tots els poders crearen identitats, símbols i referents culturals que entraren en interacció amb els altres nivells referits.

La Revolució de 1640 i el procés de construcció de l'Estat modern espanyol. Alguns aspectes ideològics i culturals

La confrontació institucional i fiscal entre el govern central de la Monarquia Hispànica i les institucions catalanes que es desenvolupà, com és sabut, amb especial intensitat des de les dècades finals del segle XVI, no fou aliena al desenvolupament de dues concepcions o models de poder divergents. D'una banda, un poder reial absolut d'arrel bodiniana, que defensava que el príncep no era obligat a guardar les lleis civils, el dret positiu, i que interpretava la diversitat institucional de la Monarquia com a font de feblesa, raó per la qual pretenia una unificació orgànica dels regnes de la Monarquia per mitjà d'una política de castellanització. I d'altra banda, una concepció de poder i de sobirania que, sense qüestionar el principi de govern monàrquic, restringia i limitava les seves prerrogatives sobre la base d'una idea contractual de la formació de la república, i fonamentava, en darrera instància, la sobirania de la comunitat política en mans del poble o, més precisament, de la representació estamental.

Aquest pensament constitucionalista, que no era, ni de bon tros, exclusiu de Catalunya, es fonamentava en els principis teòrics i jurídics del pactisme medieval, però a les dècades del final del segle XVI va adquirir una nova dimensió. Tal com ha demostrat Jesús Villanueva (1994), la formulació d'una nova tesi sobre els orígens carolingis de Catalunya va permetre desenvolupar uns nous plantejaments constitucionalistes. A partir de l'elaboració de l'historiador i humanista Francesc Calça, s'establirà un nou relat sobre els orígens medievals de Catalunya, que defensa la realització d'una reconquesta als musulmans feta per les pròpies forces catalanes i la posterior entrega pactada als reis francs. Aquesta entrega pactada, rubricada pels privilegis de Lluís el Pietós i Carles el Calb, constituí la base d'unes lleis fonamentals del regne, on quedaven establerts els principis de llibertat i d'imperi de la llei que regien la república, i que culminaven amb una autoritat, la del rei, espontàniament consentida. Aquestes lleis fonamentals donaren força als posicionaments constitucionalistes catalans que es van enfrontar a la política reformista d'Olivares i van constituir el nucli dur de les argumentacions jurídiques que van emprar els advocats i els assessors de les institucions del Principat en els conflictes polítics i en les polèmiques ideològicourídiques sobre el nomenament dels virreis, el pagament dels

quints, la clau de comte, les pragmàtiques del contraban i de les fortificacions que van precedir l'esclat revolucionari de 1640.

No cal perdre de vista que la relació de la Corona amb Catalunya i amb les altres províncies de la Monarquia era una qüestió constitucional que ara, en l'etapa del ministeri del comte duc d'Olivares, prenia els perfils d'una clara confrontació; s'afermaven en aquestes polèmiques de les dècades dels vint i dels trenta algunes idees bàsiques: la primera seria l'afermament de les diferències del règim constitucional català respecte al que era propi d'altres regnes i províncies de la Monarquia, cosa que remarca el caràcter compartit del poder legislatiu. Evidentment, la segona idea bàsica d'aquestes polèmiques és la consolidació historicojurídica dels privilegis carolingis esmentats com les lleis fonamentals del regne i origen de la República; sobre la base d'aquestes lleis fonamentals els privilegis i d'altres lleis del Principat tenien força de contracte, de manera que el rei no podia revocar-les. Finalment, un altre punt comú d'aquestes polèmiques són les acusacions al ministeri d'Olivares per les seves «novetats polítiques» que vulneraven l'ordre constitucional de la Monarquia.

En definitiva, aquests enfrontaments entre les institucions catalanes i el govern central de la Monarquia en el llinar de la Revolució de 1640 reflectien concepcions distintes sobre la naturalesa del poder reial i sobre les atribucions de les Corts i de la Generalitat. Cal remarcar, però, que els posicionaments jurídics i ideològics esgrimits per la part catalana no eren homogenis; així, les postures radicals de juristes com Josep Ramon, Francesc Ferrer o Joan Pau Xammar respecte a la capacitat del rei de promulgar lleis fora de l'àmbit de les Corts eren molt més matisades en el cas de juristes com Joan Pere Fontanella.

Aquestes argumentacions que legitimaven una personalitat politicojurídica catalana pròpia, que estava per damunt de la voluntat dels ministres de la Monarquia i del mateix rei, no es poden desvincular del desenvolupament d'uns factors culturals i econòmics d'identificació comunitària. El primer és constituït per les argumentacions històriques i lingüístiques que s'oposaven a l'assimilacionisme cultural castellà. Les batalles sobre preeminència de regnes pròpies del Renaixement van donar pas, en les dècades immediatament anteriors a la Revolució de 1640, a unes lectures i instrumentalitzacions culturals amb implicacions politicojurídiques

molt més profundes. Així es pot documentar (A. Simon i J. Villanueva, 1997) l'existència, durant la dècada dels anys vint del segle XVII, d'un cercle erudit barcelonès integrat per historiadors, advocats i ciutadans honrats com ara Esteve de Corbera, Rafael Cervera, Joan Ramon Vila, Francesc de Montcada, Dídac de Rocabertí i Jeroni Pujades, els quals, a més de mostrar un afany per un rigor crític per explorar nous temes, dotaren el seu treball d'una orientació cívica i patriòtica. L'aspecte més destacat d'aquesta historiografia immediatament anterior a 1640 és la plena consciència de la dimensió política del discurs històric i la capacitat d'alguns autors per relacionar les construccions històriques amb concepcions polítiques generals, i especialment el fet de convertir el nou relat sobre els orígens carolingis de Catalunya en una elaboració històrica de plena utilitat jurídica i ideològica. Altrament, la defensa del català en la «batalla de les llengües» barroca va comportar també la recerca d'uns certs orígens catalans, una voluntària exaltació de la pròpia identitat. La vindicació del català com a llengua pròpia i com a instrument plenament vàlid d'expressió literària que fan autors com ara Pere Gil, Andreu Bosch, Francesc Fontanella i Pere Nicolau, juntament amb les polèmiques desfermades en els concilis de la Tarraconense de 1636-37 sobre quina havia de ser la llengua de la predicació a Catalunya (català o castellà), posaran en relleu l'existència d'un aspecte cultural diferencial que ara començava a agafar tons politicoideològics, puix que, conforme avança el procés de formació dels estats moderns, la llengua dels súbdits va deixant de ser una qüestió políticament neutra.

El segon element d'identificació comunitària s'expressa en els textos i memorials dels primitius teòrics del pensament econòmic català com per exemple Francesc Gilabert, Narcís Peralta i Jaume Damians, on Catalunya és presentada com una unitat econòmica de producció, consum i mercat amb una homogeneïtat fiscal i monetària, diferenciada i justificadora, per tant, d'una política econòmica pròpia. Aquestes idees formaren un pensament econòmic proteccionista que féu una defensa voluntarista de tot allò que considerava propi davant dels perjudicis, reals o no, generats pels elements aliens a la comunitat catalana, que és ja definida com una pàtria amb un espai i uns interessos particulars.

El 1640, la ruptura política i el subsegüent enfrontament militar entre les institucions catalanes i el govern de Madrid, van anar acompanyats d'una

batalla ideològica i propagandística que, per part catalana, va tenir tres etapes prou caracteritzades. La primera, que aniria des dels inicis del 1640 fins a l'octubre d'aquell mateix any, es defineix per l'enviament de memorials i cartes als cercles cortesans i dirigents de Madrid. Els missatges d'aquests plecsc escrits giraren entorn de quatre qüestions principals: informar «l'esperit del monarca» davant les versions calumnioses que s'esventaven per Madrid sobre la manca d'auxili i lleial servei dels catalans envers el rei durant la passada campanya de Salses. En segon lloc, aquests memorials constituïren el vehicle principal per denunciar els tropells que estaven perpetrant les tropes reials allotjades al Principat. En tercer lloc, a través d'aquests memoràndums, es va intercedir intensament per l'alliberació del diputat Tamarit des que fou detingut al mes de març pels oficials del rei. Finalment, quan el govern d'Olivares es va decidir a envair Catalunya, exhortava el monarca i d'altres principals personatges de la cort perquè revoqués la decisió del privat del rei.

La segona etapa de la batalla ideologicopublicística es va iniciar, a mitjan octubre, amb la publicació de la *Proclamació catòlica* de Fray Gaspar Sala. Durant la tardor de 1640 van aparèixer els grans textos justificadors de la Revolució Catalana (a més de l'esmentada obra de Gaspar Sala, són especialment rellevants la *Notícia universal de Catalunya* de Francesc Martí Viladamor i la *Justificació en consciència* elaborada per una junta de teòlegs catalans) que argumentaren el dret de resistència per les armes, proclamaren obertament el règim d'una monarquia electiva, i així prepararen la desvinculació amb els Àustries i l'aliança amb els Borbons, i intensificaren els atacs al ministeri d'Olivares.

Finalment, després de la ruptura definitiva amb Madrid i amb la generalització de les hostilitats militars, es va encetar una tercera i llarga fase de la batalla ideologicopropagandística, etapa caracteritzada pel predomini d'una propaganda de guerra en què la multiplicació de gasetes, avisos, versos, cartes, etc., agafa un volum extraordinari; l'objectiu fonamental d'aquests impresos era empènyer els sectors pagesos i populars cap a una actitud de decidida resistència i bel·ligerància contra les tropes invasores castellanes.

I entre els encadenaments que es poden establir entre la revolta social i la revolució política de 1640, un dels més importants és l'intent d'instrumentalització i reconducció de les formes de resistència pagesa i popular, contra els allotjaments, el fisc reial i l'opressió senyorivola i de les

oligarquies urbanes, cap a una lluita de la comunitat política catalana de tipus «nacional». La Guerra dels Segadors constitueix un moment clau en el desenvolupament de la consciència comunitària catalana, ja que els referents històrics, jurídics i econòmics d'identificació col·lectiva, elaborats per les classes cultes, van adquirir aleshores una lectura política i van ser traslladats a l'acció històrica pels sectors revolucionaris dirigents. Així, les construccions historicojurídiques basades en les lleis fonamentals dels privilegis carolingis van permetre defensar les tesis d'un regne electiu que justificava la separació de la Monarquia Espanyola. S'intentà fer arribar aquests ideals polítics (naturalment amb un llenguatge adient) als sectors pagesos i populars per mitjà d'un taller publicístic eficaç i molt productiu. Així, entraren en contacte amb un sentiment patriòtic popular que es desenvolupà a partir de l'opressió dels allotjaments i de la guerra, car els excessos, violacions i disbauxes de tot tipus comesos pels exèrcits espanyols van alimentar, a l'àmbit popular, un sentiment d'oposició, d'enemistat i de separació entre els autòctons i els agressors forans. Cal precisar que aquest contacte no va superar ni va poder evitar les fissures ni les contradiccions internes en el si del cos social català. Així mateix, es pot veure com en aquests textos de la revolució política catalana de 1640 apareix explícitament el terme *nació*, que, encara que no és utilitzat en el sentit polític del vuit-cents, sí que és emprat per fer notar com n'és d'injust plantejar objectius polítics dirigits a absorbir o subjectar una col·lectivitat. Llei, privilegi i nació són tres conceptes que s'incardinaren per remarcar un fet diferencial català dotat d'uns drets polítics. En aquest sentit, cal remarcar que el cicle revolucionari que convulsionà la Monarquia Espanyola va tenir, tal com ha subratllat Rosario Villan (1992), un element nou i específic: la convergència en les aspiracions separatistes de sectors socials més amplis que la tradicional noblesa dirigent. Un fet indissociablement lligat a l'enfortiment de la cohesió de la comunitat política i de la seva identitat històrica, institucional i cultural, i que constitueix potser l'element més «revolucionari» de la crisi catalana de 1640.

Al nostre entendre, a mitjan segle XVII ja era ben arrelat dins sectors prou diferenciats del cos social català un sentiment d'identitat que formava una idea de nació catalana com a comunitat política imaginada amb uns lligams horitzontals que traspassaven, en aquesta formulació mental, les jerarquies estamentals i de classe existents. Però cal precisar que la

construcció d'aquesta idea de nació no s'havia de fer forçosament a partir de les mateixes bases ni amb les mateixes vies o processos.

Així, si per a les classes dirigents de la revolució i, fins i tot, per a sectors intermedis o mitjans d'aquella societat estamental, com ara menestrals o pagesos acomodats, les institucions, les lleis i les constitucions del Principat podien ser els referents fonamentals d'aquest procés mental i polític, per als sectors més populars, tant urbans com rurals, els allotjaments i les violències de la guerra havien estat un factor primordial per reforçar un sentiment d'identitat sobre la base d'unes oposicions i contraidentitats, segurament ja existents, però que ara, amb la guerra, agafarien una força i dimensió especials; s'hauria consolidat així un sentiment de copertinença molt intuïtiu però ben real.

En els segles moderns, durant el procés de formació de l'estat modern espanyol, hi ha presents desenvolupaments institucionals, alguns truncats, com ara el de la formació històrica catalana, però també sentiments comunitaris de copertinença, fonamentats en experiències històriques, encara que d'arrel bàsicament ideològica i cultural. Les direccions i evolucions dels dos tipus de processos no són sempre coincidents i la complexitat de l'articulació en una mateixa entitat política —l'Estat espanyol contemporani sorgit de la revolució liberal— de formacions històriques amb llengües, cultures i consciències col·lectives diferenciades és un fenomen que no es pot analitzar com un «invent», ni de bon tros com un «disbarat», dels nacionalismes del segle XIX, sinó com el resultat d'un procés històric complex i no forçosament continu.

A la revolució política catalana de 1640 no li van mancar bases ideològiques i programàtiques. El camí de separació de la Monarquia Espanyola i de l'articulació de la comunitat política al voltant de les seves lleis i institucions tenia, en els sectors revolucionaris, unes elaboracions ideològiques de naturalesa constitucional molt més madures del que fins ara s'havia dit. El seu fracàs com a revolució «nacional» fou provocat per d'altres motius: la inferioritat militar de la formació històrica catalana, que no havia desenvolupat unes estructures administrativomilitars i financeres de signe modern; la fragmentació sociopolítica que acompanyà el procés revolucionari; i la posició geopolítica del territori, punt sensible d'interjecció de les necessitats estratègiques de les dues grans potències del moment, que van dur, en darrer terme, a la segregació del Tractat dels Pirineus.

Bibliografia

- AMSTRONG, J., *Nations Before Nationalism*, Chapel Hill, 1982.
- ANDERSSON, B., *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of nations*, Londres, 1983.
- BETHENCOURT, F., «A sociogénese do sentimento nacional», dins BETHENCOURT, F. i RAMADA, D. (ed.), *A memória da nação*, Lisboa, 1991, pàg. 473-503.
- BREULLY, J., *Nacionalismo y estado*, Barcelona, 1990.
- ELLIOTT, J. H. *La Revolta Catalana*, Barcelona, 1966.
- FOSTER, R. i GREENE, J. P., *Revoluciones y rebeliones en la Europa Moderna*, Madrid, 1975.
- FRADERA, J. M., *Cultura nacional en una societat dividida*, Barcelona, 1992.
- GARCÍA CÁRCCEL, R., *Historia de Cataluña. Siglos XVI-XVII*, Barcelona, 1985, 2 vol.
- GELLNER, E., *Nación y nacionalismo*, Madrid, 1988.
- HILL, Ch., *Intellectual origins of the English Revolution*, Londres, 1965.
- HOBSBAWM, E. J., *Nations and Nationalism since 1789. Programme, Myth, Reality*, Cambridge, 1990.
- KOHN, H., *Historia del nacionalismo*, Madrid, 1984.
- LLOBERA, J. R., *El Dios de la modernidad*, Barcelona, 1996.
- MACCORMICK, N., *Legal Right and Social Democracy. Essays in Legal and Political Philosophy*, Oxford, 1982.
- MARAVALL, J. A., *Estado Moderno y mentalidad social*, Madrid, 1972, 2 vol.
- SERRA, E., *La Revolució Catalana de 1640*, Barcelona, 1991.
- SIMON, A. i VILLANUEVA, J., «El cercle erudit i històric barcelonès dels anys vint i trenta del Sis-cents i la Revolució de 1640», *Revista de Catalunya*, 122 (1997), pàg. 40-53.
- SMITH, A. D., *The Ethnic origin of Nations*, Oxford, 1986.
- TILLY, Ch., *Las revoluciones europeas, 1492-1992*, Barcelona, 1994.
- TORRES, X., «Nacions sense nacionalisme: Pàtria i patriotisme a l'Europa de l'Antic Règim», *Recerques*, 28 (1994), pàg. 83-89.
- VILLANUEVA, J., «Francisco Calça y el mito de la libertad originaria de Cataluña», *Revista de Historia Jerónimo Zurita*, 69-70 (1994), pàg. 75-87.
- VILLARI, R., *Elogio della dissimulazione. La lotta politica nel Seicento*, Roma-Bari, 1987.
- : «Revoluciones periféricas y declive de la Monarquía Española», dins ELLIOTT, J. H. et al., *1640. La Monarquía Hispánica en crisis*, Barcelona, 1992, pàg. 169-182.